

ELS 150 ANYS DE L'IB «JAUME BALMES» DE BARCELONA

CARLES BASTONS

El mes passat es varen complir 150 anys de la publicació de l'anomenada llei "Pidal" per la qual es creaven a l'Estat Espanyol els centres públics d'ensenyament secundari. La fundació dels instituts anà paral·lela, per tant, a la de la figura del professor de secundària i a la dels plans d'estudi d'aquesta.

Ens trobem, doncs, des del punt de vista de la història de la pedagogia, en una fita important. Els darrers mesos la premsa diària (1) ha parlat de les celebracions de dos instituts de Madrid, un de Salamanca i a Catalunya dos han estat els que han gaudit d'aquest privilegi: l'IB "Jaume Balmes" de Barcelona i el "Jaume Vicens Vives" de Girona. En una breu digressió cal afegir que dos instituts de casa nostra ja ho celebraren abans el "Ramon Muntaner" de Figueres i el "Màrius Torres" de Lleida (2).

Moltes consideracions i de tota mena es podrien fer sobre aquest esdeveniment. Els instituts han sobreviscut a les diferents conjuntures polítiques (repúbliques, dictadures, revolucions, monarquies); han estat molt de temps vinculats a Universitats; han format i instruït munió de joves, posteriorment homes i dones al servei de la societat en els diferents àmbits; han aconseguit aplegar magnífics i interessants fons bibliogràfics i conserven un material científic i didàctic que caldria estudiar algun dia; han estat la primera institució acadèmica de moltes poblacions, han tingut catedràtics i professors de gran categoria humana, intel·lectual i professional i moltes coses més. Però em vull aturar en una que per a mí es fonamental: educar, formar adolescents i joves per a la vida, principi bàsic de la relació docent-discent: ensenyar i aprendre, aprendre i ensenyar heus ací una activitat que es realitza en els estudis de secundària hora a hora, dia a dia, setmana a setmana, trimestre a trimestre, curs a curs d'acord els signes dels temps. Potser fóra bo, per tant, fer una ullada als 150 anys d'una realitat cultural i pedagògica que té una gran transcendència. I per fer-ho hom pot prendre de model l'institut "Jaume Balmes" de Barcelona, l'únic centre d'ensenyament secundari oficial de la ciutat fins a la II República. Aquest centre representa força el paradigma de l'institut nascut a l'ombra d'una universitat, la de Barcelona (3) amb una llarga història al darrera, amb un present prometedori i amb un futur condicionat per la Reforma.

Com acabo de dir ha estat un centre molt vinculat a la Universitat de Barcelona. Només cal pensar en tres o quatre lligams. El primer director fou el Degà de la facultat de Filosofia; M. Milà i Fontanals, professor d'ambdues institucions féu el discurs inaugural el curs 1845-1846 (4); l'institut ocupà dependències universitàries pràcticament fins als anys 30. I, fent un gran salt del temps, encara avui, amb motiu dels 150è. aniversari es donaren, com a pòrtic dels

actes commemoratius, dues conferències al paranimf en recordança d'aquests lligams (5).

Al llarg dels 150 anys i en aquest línia que desitjo destacar en aquesta comunicació, és important aturar-se en la nòmina de professors i ex-alumnes il·lustres que n'ha tingut. Nogensmenys, vull reparar que això ha estat un dels aspectes més subratllats per la premsa i articulistes (6). Honora l'institut, honora l'ensenyament secundari públic i és una satisfacció per a la societat. Per damunt dels noms i cognoms i per damunt també de l'existència de professors mediocres o, fins i tot fluixos, hom ha de reconèixer que l'institut ha comptat amb grans personalitats del món de les lletres i de les ciències. Tots aquests no s'han dedicat només a impartir les seves classes, sinó que han investigat, han participat en activitats culturals, científiques i pedagògiques; han format part d'institucions acadèmiques o científiques, han viatjat per assistir a Congressos o en altres missions, etc. En definitiva, han prestigiat la docència i la recerca. No són vanes al respecte les paraules d'un director general del segle passat quan a propòsit de l'institut de Girona afirmava que "té més prestigi que algunes universitats" (7). I també crec que val la pena subratllar dues característiques més del professorat d'ensenyament mitjà palesades al llarg de la seva trajectòria històrica: el seu desinterès crematístic (al respecte cal recordar només dues coses: primera, com en el segle passat alguns professors donaren classes de franc, per exemple Nicolás Salmerón i Francisco Giner de los Ríos al "Cardenal Cisneros" de Madrid; i segona, encara avui quantes i quantes xerrades hom ha donat i quants i quants articles hom ha publicat sense rebre res a canvi) i la falta d'envejes, gelosies professionals o la formació de clans, famílies o camarilles, fenomen que sovinteja a la Universitat. Es clar que, com a contrapartida, costa molt més formar escola o deixar deixebles.

Malgrat el que he dit més amunt crec que és obligat esmentar alguns noms emblemàtics i que tingueren una gran projecció dintre i fora de l'institut. Hom podria relacionar-los amb moments històrics prou rellevants. En primer lloc, els professors que des de l'institut ajudaren a impulsar la Renaixença: el cas de Pau Piferrer, M. Milà i Fontanals, ja esmentat, i Joan Cortada, als qui es podrien sumar Josep Lluís Pons i Gallarza, Josep Coll i Vehí, Joan Mañé i Flaquer o el ja esmentat Manuel Milà i Fontanals. Un segon moment a les darreries del segle XIX i primeries del XX, un catedràtic no català marca la fita: Hermenegildo Giner de los Ríos, germà de l'institucionista Francisco Giner de los Ríos, regidor de l'Ajuntament de Barcelona des d'on impulsà la xarxa de biblioteques i de colònies escolars i sobretot defensor dels drets educatius de la dona (8). En aquest sentit, és el pare del primer institut femení de l'Estat

(1) vegeu "El País", 21-III-1995; "ABC" 18-IV-1995, "La Vanguardia", 25-IV-1995.

(2) Ambdós instituts en els anys d'una celebració anticipada, ja que la llei Pidal és de l'any 1845, publicaren obres que recullen el fet. Vegeu: Institut de Batxillerat "Màrius Torres". 150è. aniversari (1842-1992). Lleida, 1993.

"Setmanari de l'Alt Empordà" (edició especial) 1989 i "Studium, la revista del jove Dalí". Edicions Federals, Figueres, 1989.

(3) Compartiren edifici, professorat.

(4) Aquest discurs s'hagué de fer a l'església de Betlem ja que el centre no disposava d'un espai adient per a l'acte. Cal recordar que aleshores la Universitat de Barcelona estava ubicada a l'antic Convent del Carme i que l'institut hi ocupava un local provisional d'aquest mateix edifici.

(5) Xerrades dels Drs. R. Margalef i J. M. Valverde els dies 8 i 27 de març d'enguany, respectivament.

(6) Vegeu el llibre miscel·lani intitulat Institut Jaume Balmes. Cent-cinquanta anys d'història (1845-1995). Ed. Altatulla, B., 1995 i l'article de "l'Avui" de Víctor Alba "Allà on aprenqueren a aprendre" del 25-III-1995.

(7) Segons recull el professor Ignasi Bonín (Los Institutos de Bachillerato cumplen 150 años, "Historia Vida", núm. 330, setembre 1995, p. 51) ho reconeix Gil de Zárate, Director General d'Instrucció Pública l'any 1855, quan visita l'institut de Girona.

(8) El Instituto de la mujer. "Nuevo Mundo", 13-IX-1918. Aquest article sortirà properament traduït al català a "Crònica d'Ensenyament".

espanyol, que funcionava com a annex o delegació del masculí. En tornaré a parlar d'ell més endavant. I un tercer moment, el de l'època franquista en què paradoxalment comptà amb un professorat, sí carca i addicte ideològicament al règim en la majoria dels casos (però també amb significatives excepcions), molt preparat, en canvi, científicament. Només cal citar els R. Aldama, J. L. Asián Peña, C. Chinchilla, G. Díaz-Plaja, L. Gil de Vicario, J. L. Lapuente Larios, A. León Garre, S. Olives, F. Santos Coco, E. Valentí Fiol, per recordar només companys ja traspassats.

Una altra qüestió en què vull endinsar-me molt poc, entre altres raons, perquè també s'ha comentat ja molt i constitueix el tema nuclear de molts treballs, és l'allusió a ex-alumnes famosos (9). Remeto a l'arxiu del centre, a molts dels col·laboradors del llibre miscel·lani (10) o si més no al principi ètic de no saber on estar el tall entre alumnes rellevants i no rellevants. A més, qui no dubta que estudiants d'aquestes darreres promocions esdevindran també homes i dones importants en els diferents àmbits de la vida humana.

En canvi, hi ha altres aspectes que amb motiu del 150è aniversari no s'ha posat tant de manifest i crec que es bo tractar-los en aquesta comunicació. Em refereixo a dades històriques d'altre tipus: evolució de la matrícula d'alumnes; història dels noms d'algunes assignatures; estudi dels directors; presència de matèries científiques i humanístiques, de l'esport, de la música, del català; curiositats vàries, present i futur, etc.

Heus ací el desenvolupament d'alguns d'aquests punts:

Per a l'evolució de la matrícula, no es tracta de fer un seguiment anys per any, tasca impossible no ja per manca de temps i espai sinó per manca de documentació. La primera Memòria de curs que es conserva a l'institut és de l'any 1860-1861 i subministra la informació següent a tall de curiositat:

102 alumnes matriculats de Gramàtica castellana i llatina de primer curs.

67 alumnes de Gramàtica castellana i llatina de segon.

92 alumnes de Gramàtica grega i exercicis de traducció i anàlisi castellana i llatina.

130 alumnes d'exercicis d'anàlisi, traducció grega i llatina i composició castellana i llatina.

152 d'elements de Retòrica i Poètica.

137 de Geografia.

183 d'Elements d'Història.

169 d'Elements d'Aritmètica i Àlgebra en la teoria i aplicació de logaritmes.

127 d'Elements de Geometria i Trigonometria rectilínia.

212 d'Elements de Física i Química.

183 de Nocions d'Història natural.

150 d'Elements de Psicologia, Lògica i Ètica.

196 de Llengua francesa de Primer curs.

163 de Llengua francesa segon curs.

Amb un nombre real de matriculats en total de 1487 alumnes.

La darrera Memòria que tenim és la de l'any 1891-1892 i parla de matrícula següent:

87 alumnes de Llatí i Castellà primer curs.

76 alumnes de Llatí i Castellà segon curs.

73 de Retòrica i Poètica.

88 de Geografia.

72 d'Història d'Espanya i d'Història universal.

78 Psicologia, lògica i Ètica.

98 alumnes d'Aritmètica i Àlgebra.

87 alumnes de Geometria i Trigonometria.

106 alumnes de Física i Química.

104 alumnes d'Història natural.

100 d'Agricultura.

82 alumnes de Llengua francesa primer curs.

93 alumnes de Llengua francesa segon curs.

Saltant ja al segle XX, dos moments de la seva història interessants són els anys poc abans i durant l'època de Primo de Ribera i els anys poc abans i durant l'època de la II República. Heus ací l'evolució de la matrícula d'alumnes oficials en el quinquenni 1920-1925:

	Homes	dones
curs 1920-1921	752	206
curs 1921-1922	690	218
curs 1922-1923	763	219
curs 1923-1924	704	252
curs 1924-1925	782	239

i en el segon cas comparativament amb altres instituts de Catalunya:

	Homes	dones
curs 1930-1931	4093	550
curs 1932-1933	4828	1445

enfront dels 354 i 85 de Manresa; els 585 i 220 de Girona, els 340 i 101 de Figueres, els 927 i 302 de Lleida, els 292 i 138 de Reus o els 363 i 104 de Tortosa (11).

Pot ser curiós seguir la trajectòria del nom de les assignatures i l'aparició d'unes i la desaparició d'altres, òbviament amb relació amb els plans d'estudi. Potser un dels casos més destacats és la denominació de Poètica i Retòrica, paral·lela a Llatí-Castellà; l'existència de la Llengua alemanya des de la fundació de l'institut; els diferents canvis amb que s'anomena la Filosofia: la presència d'assignatures com Mecànica Pràctica, Química aplicada a les Arts i Taquígrafia, i més important encara la incorporació dels estudis de Comerç i l'Escola d'Agricultura l'any 1867. No cal dir que fins a l'any 1980 el català no apareix com a matèria contemplada en un pla d'estudis.

En una dilatada història semblaria que hi hauria d'haver molts directors. Doncs bé, n'hi ha hagut només 30, sense comptar els comissaris de la Guerra Civil (12) i d'aquests només dos han estat dones i encara en època ben recent, ja de la democràcia (13). Alguns duraren llarga gestió i potser cal esmentar el doble mandat de Celestino Chinchilla en el franquisme per dos motius: primer perquè l'edifici canvia de lloc (14) i perquè la premsa de l'època en parlà amb un llenguatge molt del moment. Heus ací un exemple:

"el director del instituto, señor Chinchilla pronunció un discurso, en el que hizo historia de las vicisitudes por que atravesó el instituto en los tiempos anteriores y durante el glorioso Movimiento nacional, dedicando un emocionante recuerdo a los profesores y alumnos caídos por Dios y por España y terminó agradeciendo a las autoridades y jerarquías su asistencia a dicha ceremonia y expresando la adhesión del Instituto al Caudillo y al ministro de Educación Nacional" (15).

I també és obligat fer un altre esment aquí del que fou director honorari Hermenegildo Giner de los Ríos. Nascut a Càdis, estigué vint anys a l'institut Balmes (1898-1918) i destacà sobretot, com ja s'ha dit, per haver impulsat de manera decisiva la creació dels centres femenins o dit amb paraules seves "los institutos de enseñanza media para la mujer" i d'aquesta manera gràcies a ell una extensió del "Balmes" esdevingué el primer centre públic d'ensenyament secundari femení de l'Estat espanyol, abans que el "Cisneros" de Madrid fes el mateix. Vistos des d'una perspecti-

(9) J. Maragall, E. D'Ors, J. Puig i Cadafalch, E. Prat de la Riba, C. Riba, P. Fabra, Moisès Broggi, M. de Pedrolo, etc.

(10) Treballs de Santiago i Frederic Udina, Joaquim i Isidre Molas, Heribert Barrera, Carles Gasòliba, etc.

(11) Dades extretes del llibre d'A. Galí *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya*. Fundació A. Galí, llibre III, B., 1979, pp. 289-299.

(12) Directors comissaris n'hi va haver sis.

(13) Elisabet Laplana catedràtica de Física i Química (curs 1977-1978) i M. Angels Grau, catedràtica de Llengua Alemanya (curs 1990-1991).

(14) Passà de la cruïlla LLúria-Mallorca a la cruïlla Pau Claris-Consell de cent.

(15) *"La Vanguardia Española"*, 12-XI-1942.

va catalana també tingueren la seva importància alguns directors del segle XIX, com ara Joan Cortada i Sala (16), el mandat del qual durà vuit anys; Josep Coll i Vehí, director tres anys i Francesc Bonet i Bonfill, de mandat llarg ja que ho fou de 1877 a 1889.

A banda, un altre aspecte importantíssim de l'IB "Balmes" és el fons bibliogràfic i el material científic que té. El primer està en fase d'inventari i catalogació, però hom pot avançar, per exemple que consta, entre altres joies bibliogràfiques, de les peces i obres següents:

- gairebé totes les edicions del diccionari de la Reial Acadèmia Espanyola de la Llengua.

- Col·leccions completes de revistes com "La España Moderna".

- Edicions primerenques de Martínez de la Rosa.

- Una Bíblia en grec i en hongarès.

- Els diaris de sessions de les Corts dels anys 1838-1840.

- Traduccions franceses de tragèdies gregues de Sòfocles publicades a París l'any 1693.

- Edició de comèdies de Terenci feta a Venècia l'any 1744

- Una edició alemanya d'obres de Sta. Teresa Colònia 1732

- Una edició de las *Rimas Humanas y Divinas* de Lope de l'any 1792.

- Una edició de llibres de Sèneca feta a Toledo l'any 1510 i moltes altres com una història d'Àsia central en persa; una *Història natural* de Plini de 1627-1629, unes *Metamorfosis* d'Ovidi de 1609, o per al·ludir a obres més nostres només cal citar *Las Memorias Históricas de la marina, el comercio y las artes de la ilustre ciudad de Barcelona* (1779) d'Antoni de Capmany i *Catalunya agonitzant* (1844) d'Antoni de Bofarull o una edició alemanya (1844) de la *Crònica medieval* de Ramon Muntaner.

Quant al material científic és riquíssim i està format entre altres peces, objectes i aparells, per fòssils, arades molt curioses, microscòpics Nachet alemanys, preparacions microscòpiques d'histologia, de paràsits i de botànica, material químic que ni la pròpia Universitat de Barcelona té, treballs magnífics de Ciències Naturals fets amb una sensibilitat, gust, acurament i estètica, avui introbables i inimaginables. En definitiva, tot autèntiques meravelles de museu.

Potser dintre d'aquesta riquesa, hom pot al·ludir ací com una peculiaritat del centre i que forma part del seu patrimoni a una col·lecció de vint retrats dels directors. Probablement iniciada o copiada la idea des de la Universitat es truncà amb el primer director democràtic. Voldria destacar que a part del valor testimonial i potser anacrònic serveix per observar l'evolució no ja dels estils i tècniques del retrat, sinó la indumentària dels directors: primer togats, amb color de la matèria, l'aspecte venerable, etc.

Fins aquí la història o el que és el mateix el passat. Respecte el present hom pot dir que actualment funciona amb règim d'estudis nocturns i diürns, amb una matrícula aproximada de cinc-cents amb escriu alumnes per cada modalitat, atesos per uns seixanta professors. Concretant més la matrícula del curs 1994-1995 ha estat la següent:

135 alumnes de Primer de BUP Diürn i 38 Nocturn

138 alumnes de Segon de BUP Diürn i 78 Nocturn

120 alumnes de Tercer de BUP Diürn i 177 Nocturn

137 alumnes de COU Diürn i 239 Nocturn

Per damunt de les xifres, sempre fredes i poc il·lustratives de la vida interna i de les activitats, és bo ressaltar que

d'uns anys ençà ha iniciat intercanvis formals amb diferents països de la Comunitat Europea (Alemanya, Luxemburg, França) i d'altres (República Txeca). A part del valor en sí i de la iniciativa sempre molt plausible, cal subratllar la importància humana i pedagògica d'aquests intercanvis per a adolescents i joves: conèixer famílies, costums, formes de vida, practicar in situ una altra llengua, sentir vivències diferents, tot això enriqueix molt, ajuda a formar el tarannà i la personalitat de l'individu i en definitiva suposa un valor formatiu molt superior, sense dubte, al de la classe quotidiana entre parets. Aquest esperit obert connectaria, potser inconscientment —o almenys per associació d'idees hi penso d'una manera espontània— amb la tradició pedagògica de la "Institución Libre d'Enseñanza" quan diu:

"La Institución aspira a que sus alumnos puedan servirse pronto y ampliamente de los libros como fuente capital de cultura, pero no emplea los llamados de "texto" ni las "lecciones de memoria" al uso, por creer que todo ello contribuye a petrificar el espíritu y a mecanizar el Trabajo de clase donde la función del maestro ha de consistir en despertar y mantener vivo el interés del niño, excitando sus pensamientos, sugiriendo cuestiones, enseñando a razonar con rigor y a resumir con claridad y precisión los resultados" (17)

o pregona:

"El carácter enciclopédico del plan; la absoluta proscripción del libro de texto; el espíritu anti-académico, familiar y educador de la enseñanza; la inauguración de las excursiones de los alumnos... El alumno de la Institución será educado en todo cuanto sirva para lograr su perfeccionamiento y su preparación para la vida social..." (18) o de l'Institut-Escola. Només cal recordar al Dr. Estalella o l'Angeleta Ferrer —aquesta última professora també del Balmes pels anys quaranta— dos grans pedagogs que concebien l'activitat docent moltes vegades fora de l'aula, bo i recollint els principis pedagògics de la institució:

"Es procurarà que cada setmana, cada curs o grau realitzi una excursió curta, en substitució d'una o dues classes (una o dues hores): visita a museus, obradors, fàbriques, jardins, cultius, monuments, etc... A part de l'horari s'organitzaran les excursions i els viatges col·lectius que es consideraran necessaris per a la formació dels alumnes" (19).

I com afronta el futur? Sempre amb unes regles de joc democràtic: respecte recíproc, sana convivència, projecció europeista, i amb una vocació docent i preparació científica de qualitat del professorat que no pot renunciar, malgrat tot allò que pot portar de negatiu la Reforma, a un pensament i consigna pedagògics que també fa cent cinquanta anys havia escrit Jaume Balmes en *El Criteri*:

"Los entendimientos de los jóvenes no son únicamente tablas donde se hayan de tirar algunas líneas que permanezcan allí inalterables para siempre, sino campos que se han de fecundar con preciosa semilla" (20).

Tant de bo que aquesta llevar que amb il·lusió, vocació i fermesa —a vegades també amb incomprensió i dificultats— hem heretat al llarg d'una feconda història, i ara intentem sembrar el professorat actual doni el seu fruit i l'alumnat actual del Balmes sigui un col·lectiu ben preparat per afrontar el repte del futur i les exigències humanístiques, culturals, científiques, tècniques, socials i polítiques del segle XXI, tot fent camí vers el bicentenari de la institució acadèmica.

(16) Recentment ha sortit un llibre. Vegeu A. GRANIME, *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*. Publicacions Abadia de Montserrat, B., 1995.

(17) *Institución Libre de Enseñanza*, Programa R. Rojas, M., 1910, p.10-11.

(18) Esmento per l'obra de Gabriel Nuñez, *Educación y literatura. Nacimiento y crisis del moderno sistema escolar*, Zéjel editores, Almería, 1994, pp. 174-175.

(19) GENERALITAT DE CATALUNYA, *Règim de l'Institut-Escola*, B., 1932, pp. 9-10. Per a més informació sobre l'Institut Escola vegeu el Cicle de Conferències organitzades per l'Associació d'Amics de l'Institut-Escola a l'Ateneu Barcelonès el febrer-març 1982.

(20) *El Criterio*, p.